

Framtidens ekonomi

Om Sveriges ekonomiska och ekologiska utmaningar

Samuel Kazen Orrefur

Sammanfattande bakgrund

Hela vårt ekonomiska system står idag inför en jättelik utmaning: med en årlig tillväxt på dagens mål om minst 2 % skulle ekonomin om 100 år vara 7 gånger så stor och om 300 år ca 400 gånger så stor. För att dagens samhällsekonomi ska kunna fortsätta utvecklas måste vi snart konsumera hundratals gånger fler mobiltelefoner, TV-apparater, datorspel och pizzor än idag. Om inte hela jordklotet snart ska behöva cirkulera på marknaden måste ekonomin omvandlas till ett nollsummespel med en konstant mängd materia.

Men i ett nollsummespel utan tillväxt kollapsar samhället! Ekonomin hamnar i en negativ spiral: investeringarna upphör, arbetslösheten ökar, skatteintäkterna minskar, statsskulden ökar och om trenden inte vänder blir staten på sikt bankrutt. Men kan inte idéer, tjänster och mjukvaruutveckling utgöra en ny, miljövänlig tillväxtmotor? Jo, det går alltid att effektivisera rutinerna i vård, skola och omsorg, förbättra pedagogiken, klippa håret snabbare samt konsumera fler e-tjänster, konstverk och konserter per dag. Men dygnet har bara 24 timmar vilket sätter en övre gräns för människans produktions- och konsumtionsförmåga av immateriella skapelser. Bilar kan man konsumera i tusental och stapla på hög på bakgården, men man kan inte gå på två konserter, gå på två restauranger eller massera tre kunder samtidigt.

Detta ställer oss inför tillväxtens två svåra dilemman. Dessa kan kortfattat formuleras som följer: *(1) Tillväxt, som är bra för ekonomin och välståndet på kort sikt, kan underminera de ekologiska förutsättningar för mänskligt liv på planeten jorden på lång sikt.* Satsar mänskligheten allt på att öka BNP utan att ta hänsyn till miljön gräver vi vår egen grav. Försöker vi lösa problemet genom att satsa på tillväxt i miljövänliga sektorer hamnar vi i följande rävsax: *(2) Tillväxt i miljövänliga sektorer är dåligt för välfärden, dessa sektorer saknar dessutom tillväxtpotential på lång sikt.* Eftersom miljövänlig tillväxt i den materiella produktionssektorn aldrig ägt rum tidigare och är teoretiskt sett omöjlig på sikt är den enda sektorn som återstår för miljövänlig tillväxt tjänstesektorn. Tillväxt i tjänstesektorn kräver att produktiviteten ökar vilket kommer höja arbetstempot, stressen och den psykiska ohälsan. När gränsen är nådd för mänsklig tjänsteproduktion och tjänstekonsumtion bromsas tillväxten in. Har vi gjort ekonomin beroende av tillväxt i tjänstesektorn fastnar vi i en evig lågkonjunktur.

Utmaningen

Givet att politikens mål är att förbättra eller åtminstone inte försämra vårt välstånd och givet att det är önskvärt att fortsätta samhällets utveckling mot högre teknologisk och social komplexitet, vad bör vi då göra? Hur bör det ekonomiska systemet reformeras för att vi ska kunna skapa ett miljömässigt och socialt hållbart samhälle som varken urholkar naturens resurser eller livnär sig på hårt arbetande, fattiga människor i andra delar av världen?

För att närma sig den frågan och hitta en lösning på tillväxtens dilemma inleds denna rapport med en djupare analys av ekonomins förutsättningar. Begrepp som tillväxt, nollsummespel och välfärd måste preciseras. Har ekonomin varit ett nollsummespel genom historien? Är ekonomin ett nollsummespel idag? Kommer ekonomin bli ett nollsummespel i framtiden? Vad innebär det för tillväxtekonomin i framtiden? Vad kan och bör vi göra mot bakgrund av den kunskap vi har idag?

Historia: har ekonomin varit ett nollsummespel?

Synen på ekonomi som ett nollsummespel härstammar ytterst från vårt arv som jämlika jägare-samlare där all egendom var gemensam och delandet en förutsättning för överlevnaden. Alla former av större anspråk på privat egendom och bunkrande av resurser sågs som egoistisk stöld från det gemensamma. Föreställningen om det begränsade goda växte sig ännu starkare i och med bondesamhällets uppdelning av privata begränsade marklotter. Någon kan inte bli rik utan att sno skörd från grannen, i smyg byta till sig grannens bästa mjölkkossor eller roffa åt sig mer mark på andras bekostnad. Uppstickaren med gott självförtroende och entreprenörsanda hölls i schack genom Jantelagen och folk skröt om hur illa de hade det för att inte dra uppmärksamhet och det ”onda ögat” till sina värdefulla resurser. Vår jämlika jägare-samlare natur kombinerat med arvet från bondekulturen har resulterat i en syn på rikedom som tecken på snikenhet och tjuveri. Moraliserande sagor för barn med elaka rika stereotyper som Prins John och Farbror Joakim bidrar till att upprätthålla synen att den som är rik också är dum.

Marknadens positiva egenskaper

När industrisamhället utvecklades inträdde historien i en ny fas där den enes bröd inte längre behövde vara den andres död. De senaste århundradena har visat hur frihandel och kapitalism lyft världen ur fattigdom, svält och förtryck. När människor fritt ägnar sig åt sina intressen och byter sina specialiteter med varandra blir marknaden ett ”plussummespel” alla tjänar på. Mänsklig initiativkraft och kreativitet har lett till enorma produktivitetsökningar och medfört ett materiellt välstånd historien aldrig tidigare skådat. Produktivitetsökningarna har varit så gigantiska att många länder kunnat gå från hela folket i matproduktion till några procent som försörjer en stor majoritet sysselsatta i tjänstesektorn med mat, hus, bilar, elektronik och stora högar lyxprylar.

Särskilt strålande har utvecklingen varit i områden dit frisinnade, frihetslängtande och entreprenörsinriktade nybyggare flyttade för några hundra år sedan. Lyckosökaren som flydde jantelagen och fattigdomen har lagt grunden för bland annat USA:s, Kanadas och Australiens blomstrande ekonomier. När äventyrliga människor med drömmen om ett bättre liv kommer samman blir följden oundvikligen väldigt individcentrerade kapitalistiska kulturer.

Marknadens negativa egenskaper

Den fria marknaden kan alltså skapa ett enormt materiellt överflöd, men dessvärre är kapitalismen blind för människors långsiktiga välbefinnande. En individcentrerad framåtriktad kultur leder oss bort från vår naturliga livsstil i varma sociala grupper. Människan är ett kollektivistiskt flockdjur och mår inte bra av den stressiga karriärskarouselen. Den starka drivkraften att tillhöra en stabil social grupp och känna sig som en uppskattad omistlig del av en samarbetande helhet kan inte realiseras. Rastlöshet och känslan av att något inte är som det ska leder till ett ständigt sökande efter något mera, något bättre och äkta. Det ”svarta hålet” i själen skapat av vår onaturliga jakt som ensamman vargar fyller vi med mera konsumtion och tillfälliga kickar. Artificiella substitut i form av varumärken, subkulturer och virtuella nätverk där vi likt apor kan putsa varandra med ”gilla-knappar” lindrar identitetskrisen något. Vi låter det yttre – kläder och materiella prylar – definiera oss. Sedan får vi gå på kurser i meditation, yoga och mindfulness för att åter bygga upp vårt inre och lyckas närvara och vila nuet en stund.

Individualismens kalla USA är världssämst på jämlikhet. De enorma klassklyftorna skapar avundsjuka, otrygghet och ett sämre samhällsklimat för alla. Ett samhälle byggt på hierarkier och makt går stick i stäv med vår jämlika jägare-samlare-natur och spär bara på människans identitetskris och konsumtionsbehov. USA har världens största statskuld och hushållen tar lån på bostaden för att ha råd med mera konsumtion. Denna onda cirkeln gör att den materiella tillväxten ökar som aldrig tidigare. Men om inga trygghetssystem byggs raserar ojämlikheten förr eller senare grundvalarna för samhällets existens. Avundsjukan och det osolidariska klimatet skapar kriminalitet, inhägnade tomter, säkerhetsvakter och övervakningssystem. Tilliten sjunker och rädslan att bli anfallen, attackerad och få sin egendom förstörd ökar. Otrygga människor sparar istället för att investera och tillväxten slår knut på sig själv. USA:s tidigare självklara plats på den ekonomiska pyramidens topp är på väg att vittra sönder.

Marknaden som motor

De europeiska länderna med socialdemokratin i spetsen har försökt utnyttja den fria marknadens positiva egenskaper och komplettera för dess brister. Med statliga trygghetsgarantier och omfördelning av egendom skapas en stabil bas konsumenter som vet att de kommer ha råd att fortsätta konsumera även nästa dag. Man har insett att den kapitalistiska brasan måste kontrolleras; den får varken strypas eller sprida sig ohämmat och förorsaka en okontrollerad skogsbrand som undergräver grundvalen för dess framtida

existens. Matar vi den i jämn takt kan kapitalismen generera en stabil tillväxt av det materiella välståndet som staten sedan kan omfördela.

Men det är svårt att kombinera individualismen och tillväxten med det varma solidariska ansvarstagandet. Den nyttomaximerade konsumenten kan förvandlas till allt ifrån en skattesmitande miljonär till en snyltare som mjölkar mamma staten på näring. Den effektivaste staten är en svår balansgång: varken den som föds till otrygghet och klassklyftor eller den som får allt serverat blir riktigt ekonomiskt lönsam.

Som motvikt till den rationellt kalkylerande konsumenten har vi skapat den solidariskt drivna välfärden. Flockmentaliteten som gällde för det lilla jägare-samlare-samhället utvidgas till att omfatta ett helt land på miljontals invånare. På samhällsarenan förväntas en solidarisk skattebetalare som mer än gärna hjälper alla sina medmänniskor. Vi avstår från kortsiktig vinst och egenintresset för att undervisa, bota sjuka, ta hand om varandra och hjälpa den som har det svårt.

Men marknaden och våra gener är inte anpassade till att betrakta hela världen som vår stora familj. På en välfungerande marknad krävs rationalism, nyttomaximering och egoism vilket kräver snäva gränser och små grupper. Så snart de två världarna blandas och folk tjänar pengar på att undervisa, folk blir rika på att vårda äldre och staten snedvrider marknadsmekanismerna genom subventioner av varor och verksamheter staten gillar, då blir protesterna högljudda. Så snart marknadstänkandet smyger sig in på den samhälleliga arenan tränas människan i att tjäna pengar på hjälpsamhet, medlidande och moral vilket leder till korruption. När är det tillåtet att gynna sig själv på bekostnad av andra och när bör vi agera altruistiska gränslösa medborgare? När gränserna mellan medborgarrollen och den egoistiska konsumenten grumlas upplevs några som snyltare, då minskar solidariteten och viljan att bidra till det gemensamma. Misstänksamhet, kontrollsystem och mera byråkrati eller nedskärningar blir följden. Förr eller senare raseras grunden för det gemensamma samhällsbygget och människor övergår till att snickra på sina privata småstugor. Kvar står en fallfärdig välfärdsruin ingen tar ansvar för. Om inget görs väntar USA:s framtid obönhörligt även oss i Sverige. Välfärdsstatens enda hopp då är att människors längtan efter något annat är tillräckligt stark för att bryta den otyglade kapitalismens utveckling mot större ojämlikhet, konkurrens och stress så vi kan reparera samhällsbygget och stödja upp kapitalismen i rätt riktning igen. Då kan vi förhoppningsvis fortsätta de senaste hundra årens utveckling mot ökat välstånd.

Slutsatser:

Så, vad kan vi lära av historien och ekonomisk forskning, har ekonomin varit ett nollsummespel eller inte? Om spelets ”valuta” är välfärd och vi definierar välfärd som psykiskt och fysiskt välbefinnande kan vi dra följande slutsatser:

- (1) Marknaden har genererat materiell tillväxt.
- (2) Materiell tillväxt under stressig konkurrens har inte genererat ökad välfärd utan ohälsa samt sociala klyftor och spänningar som på sikt underminerat marknadens effektivitet.
- (3) Kompletteras marknader med jämlikhetsjusterande åtgärder samt trygghetssystem skapas ett stabilt ekonomiskt system, tillväxt och ökad välfärd på sikt.
- (4) En klar och tydlig gräns mellan rollen som medborgare och rollen som nytto-maximerade konsument/producent/kapitalist måste dras för att undvika korruption.

Framtidens ekonomi, ett nollsummespel?

Sätter naturen gränser för tillväxten?

Under den moderna tiden har alltså frihandel och kapitalism skapat ett materiellt plussummespel. För att detta materiella välstånd också ska leda till ökad välfärd samt hålla i sig i längden krävs väl avvägda jämlikhetsjusterande åtgärder. Om vi bara följer de fyra råden från föregående avsnitt, väntar oss då en utveckling mot en ständigt bättre framtid i all evighet? Många menar att vi lever över våra tillgångar och drastiskt borde minska konsumtionen för att vår livsstil inte ska undergräva vår existens på sikt. Eftersom naturens tillgång på material trots allt sätter en gräns för den materiella tillväxten måste väl ekonomin i slutändan vara ett nollsummespel?

Ja, materiell tillväxt i meningen att vi konsumerar allt fler kilon begränsade resurser kommer inte kunna fortsätta för evigt. Vi kan inte få ständigt fler, större och bättre prylar av ett begränsat material. Men människan har en förmåga att ständigt skapa nya resurser och hitta ett användningsområde även för sådant vi tidigare inte visste vad vi skulle ha det till. Vårt materiella välstånd kommer förändras och utvecklas i andra banor. Mänsklig kreativitet leder till ständiga produktivitetsökningar, effektiviseringar och förbättringar av teknik och system. Med en begränsad mängd resurser kommer vi alltså kunna producera fler, mindre, lättare, bättre och resurseffektivare prylar.

Genom att minska ner de nya produkternas massa och använda nya material kommer antagligen den materiella tillväxten fortsätta bra mycket längre än vi någonsin kunde ana. Men tillslut infinner sig en gräns. Jordens resurser räcker inte till att producera extrema mängder produkter, även om de är mycket små. Dessutom är inte alla material utbytbara. Människans kreativitet kan inte omvandla sten till mat och sand till bränsle. En tillväxtekonomi som bygger på cirkulation av ständigt större och tyngre stenar är inte trolig med tanke på vår mänskliga syn på vad som är värdefullt. Utöver den materiella gränsen finns alltså en psykologisk gräns; människor har inte tid eller lust att konsumera vilka eller hur många produkter som helst, särskilt inte pyttesmå produkter eller sten (Obelixs bautastentar sålde som alla vet inte särskilt bra ens på romartiden).

Även om vi kommer på nya fantastiska material och produktionsformer kommer alltså den allt högre exploateringsgraden av de aktuella resurserna förr eller senare leda till att resurserna delas upp, begränsas och tar slut. Vi kommer nå en situation där världens alla områden och

resurser är uppstyckade likt bondesamhällets marklotter; idén om det begränsade goda blir då återigen relevant. Ett lands bostäder och utemöbler kanske innebär ett annat lands kalhyggen och markerosion, någons jättelika markegendomar som producerar etanol kanske innebär svält och dyra matpriser för folket, något lands utsläpp kanske innebär ett annat lands förgiftade luft, försurade sjöar och sämre klimat. Om jag tar guldgruvan finns ingen guldgruva kvar till dig. Hur långt människans kreativitet kommer att hjälpa oss bevara tillväxtekonomin och plussummespelet kan vi bara spekulera i. Det enda vi vet säkert är att förr eller senare kommer gränsen för den materiella tillväxten nås. Visar sig dagens människor vara giriga och hänsynslösa kanske vi utarmar och förstör jordens resurser och gräver vår egen grav ganska snart. Visar sig mänskligheten vara långsiktig, kreativ och samarbetsvillig kanske vi hittar på andra material, resurser och produkter så vi kan ställa om till en långsiktig, hållbar, materiell tillväxt.

En marknad utan tillväxt?

Att den materiella tillväxten förr eller senare helt säkert kommer att upphöra ställer till det avsevärt för vårt ekonomiska system. Grunden för vår samhällsekonomi är bankväsendet, aktiemarknaden, investeringar och entreprenörskap. Lånegivare lånar bara ut om de tjänar pengar genom ränta. Ingen tar lån bara för att sedan tvingas betala tillbaka mycket mer, människor tar lån för att göra långsiktiga lönsamma investeringar. Ett företag startar, lånar pengar och investerar för att få igen pengarna många gånger om i framtida vinster. Både lånegivaren och lånetagaren är delaktiga i ett ekonomiskt plussummespel. Men detta förutsätter tillväxt; företagen måste ständigt växa, bli fler, gör mer vinst och arbeta effektivare. Ett företag som inte ökar sin omsättning går ”dåligt” och kommer förr eller senare tvingas lägga ner.

I en ekonomi utan tillväxt blir allting ett nollsummespel. Nisses bilfabrik kan bara växa och sälja mer om Ragnhilds häst-och-vagn AB säljer mindre och mindre. Nisse kommer aldrig effektivisera sin bilproduktion om inte det leder till att Nisse kan tjäna mer pengar han kan använda till nya investeringar för att bli ännu rikare. I ett samhälle utan tillväxt kommer ingen vilja ta ett lån, ingen kommer vilja låna ut, ingen kommer vilja investera i nya projekt. Alla kommer hålla hårt på det de redan har och ekonomin kommer hamna i en djup depression med arbetslöshet och skenande stadsskulder. *Vill vi ha kvar dagens ekonomiska system måste vi alltså på någon mystiskt sätt se till så tillväxten kan fortsätta för evigt utan att göra slut på naturens resurser.* I boken ”Väldfärd utan tillväxt” kallar chefsekonomen Tim Jackson ett sådant tillstånd för ”absolut frikoppling” av ekonomin.

Tillväxt i tjänstesektorn?

Skulle inte miljövänlig tillväxt i tjänstesektorn kunna ersätta den materiella tillväxten och på så vis rädda vårt ekonomiska system?

Det finns bara 24 timmar på ett dygn en människan har till sitt förfogande. En tjänst definieras bäst som en handling en människa beställer av en annan människa. I tjänstesektorn är den mänskliga kroppen produktionsmedlet. En tjänsts maximala produktionshastighet är individbaserad och bygger på den tid det tar för en enskild individ att utföra en viss handling. Den fysiska kroppen, tankeförmågan och människans biologi sätter en tydlig gräns.

Tjänstesektorn måste delas in i två kategorier: materiella och immateriella tjänster. Många arbeten i det som idag kallas tjänstesektorn är materiella tjänster där fysiska ting behandlas. Ett exempel är gräsklippning. Låt oss anta att en tjänsteproducent går till gräset, använder sin egen kropp som produktionsmedel och rycker av stråna. Detta går att effektivisera med materiella hjälpmedel. Tjänsteproducenten kan införskaffa en lie och använder då en blandning av sin kropp och lien som produktionsmedel. Eller ännu bättre, en gräsklippare! När den tidigare tjänstekonsumenten till slut köpt in en gräsklipparrobot får den gamle gräsklippar-personen hitta något annat att försörja sig på.

Bygghfirmor, hantverkare, avloppsrensare och sophämtare som sysslar med materiella tjänster kan effektivisera sin tjänsteproduktion avsevärt. De har en konkret materiell uppgift som ska genomföras och därmed gäller nästan samma villkor som i den materiella produktionssektorn. Därför är det också omöjligt att rädda plussummespelet genom evig tillväxt i den materiella tjänstesektorn. Förr eller senare tar materialet slut eller tjänsterna som genomförs blir så urvattnade att de blir näst intill meningslösa (exempelvis grästoppsputsning för en skinande bland gräsmatta).

Tjänstesektorn är därmed i högsta grad ett slags nollsummespel. Det går inte att producera mer tjänsteutövning än vad en individ (med tekniska hjälpmedel) genomför på ett dygn och det går inte att konsumera mer tjänster än att sitta och bli omhändertagen konstant, dygnet runt.

Att försöka tala om tjänsteutövning i termer av effektivitet är mycket problematiskt. För att visa detta följer här några hypotetiska exempel: Den maximalt effektiva tjänsteproduktionen skulle kunna vara något i stil med en stand-up-komiker som underhåller hela folket dygnet runt. Skulle hans tjänsteutövning betraktas som effektivare om han var roligare? Eller ineffektivare om halva publiken gick ut? Han genomför fortfarande samma handling, står på en scen och pratar, oavsett hur många som skrattar och hur många som sitter i salen.

Den maximalt ineffektiva tjänsteutövningen skulle på samma sätt vara en kung som satt still i sitt palats och blev tvättad, matad, putsad, daltad med, sjungen och spelad för av massiva orkestrar på tusentals personer. Hela folket är tjänsteproducenter för en enda tjänstekonsument. Några tusen frisörer som vardera ansvarar för ett klippa ett av kungens hårstrå låter inte vidare effektivt. Men det tar ju den tid det tar att klippa av ett hårstrå och att spela en violinkonsert i vilket fall som helst, varför skulle denna tjänsteproduktion vara mindre effektiv bara för att vi har en enda konsument? Eftersom kungen lyssnar på 18 operor och 24 violinkonserter samtidigt som han blir klippt, är han inte då en oerhört effektiv tjänstekonsument? En supereffektiv konsument + väldigt många producenter kan tyckas vara bättre än många ineffektiva konsumenter och färre producenter.

Begreppet effektivitet verkar alltså fullständigt meningslöst när det gäller tjänsteyrken som lärare, guide, läkare, konsult, psykolog osv. En patient behöver en viss tid för att bli sedd och känna sig tagen på allvar. Det mänskliga mötet tar sin tid och går inte att effektivisera. En symfoniorkester kan inte spela snabbare och en guide hinner inte säga mer på kortare tid utan att åhörarna slutar lyssna. Visserligen kan guiden ersättas av en inspelad röst, lärare filmas och visas på bioduk för Sveriges elever, psykologer någon gång i framtiden ersättas av avancerade robotar med artificiell intelligens, men frågan är om vi verkligen vill ha robotar som klipper vårt hår, lagar pizza, serverar på restaurangen och undervisar i skolorna. Onödig administration, supportpersonal, byråkrati, formulär och viss typ av kommunikation kan säkert ersättas effektivt av smarta internet-baserade system men det enda ett sådant samhälle skulle resultera i är att vi får två klasser: klass A: tjänstekonsumenter (människor) och klass B tjänsteproducenter (robotar). Tjänstesektorn skulle då kunna närma sig ”maximal effektivitet”: alla människor konsumerar tjänster konstant, dygnet runt.

Men skulle man inte kunna tänka sig en tillväxt baserad på ständiga förbättringar i tjänsteproduktionen? Orkestrarna spelar vackrare och vackrare varje år, massage-stolarna blir skönare och Stand-Up komikerna roligare? Möjligen skulle sådana kvalitetshöjningar kunna innebära att vi inte behöver lika mycket sjukvård, lika mycket massage och lyssna på lika mycket musik för att känna oss nöjda. Alla tjänsters utövningstid skulle då kunna kortas ner och vi skulle kunna köpa och sälja fler och fler tjänster varje år. Problemet är bara att detta aldrig kommer innebära någon tillväxt utan bara ett nollsumospel med timmarna på dygnet. Istället för att gå på konserter halva dagen och prata med psykologen andra halvan så väljer Arne att både gå på konsert, gå i terapi och få massage under samma dag. Gör alla som Arne blir resultatet att antalet psykologer och musiker får minska lite och några fler får jobba som massörer.

Tillväxt genom konstgjorda immateriella värden?

Om plussummespelet inte kan fortsätta på tjänstemarknaden, kan vi inte då försöka ”kopiera” den materiella produktionssektorn fast ersätta de fysiska produkterna med mjukvara, program, musikskivor, elektroniska butiker med elektroniska produkter osv? Nej, immateriella värden är egentligen bara ”synnerligen effektiva kollektiva tjänster”. En musikskiva kräver ett band som ägnar tid åt att spela in. Låtar kan inte produceras snabbare än tiden det tar att spela låten live. Nya datorprogram kan inte produceras hur snabbt som helst utan tar en viss tid att tänka ut och programmera. När programmet är färdigskrivet är tjänsten utförd. Däremot kan hela folket konsumera tjänster som datorspel och musik om och om igen dygnet runt precis som att allt från 10 till 1000 personer kan gå och titta på samma teater.

Immateriella, virtuella värden kan alltså betraktas som inspelade kollektiva tjänster som kan konsumeras i all oändlighet. Men via effektiva kopieringsskydd och kontroll skulle man rent teoretiskt kunna införa en konstgjord begränsning av antalet produkter så att individen måste betala varje gång tjänsten konsumeras. Det är dock omöjligt att hålla uppe konkurrensen och priserna i längden; i takt med att fler konsumerar produkten ökar nämligen utbudet vilket minskar produktionskostnaden per enhet vilket gör att priset asymptotiskt kommer närma sig noll. Denna utveckling ser vi just nu på internet där priset på information av alla slag närmar sig noll. Detta skulle inte heller lösa vår tillväxtproblematik eftersom det tar tid för den betalande konsumenten att konsumera tjänsten och producera en tjänst i gengäld vilket för oss tillbaka till dygnets nollsummespel med timmar.

En lösning skulle kunna vara att vi köper fler och fler immateriella värden och bunkrar på hög utan att konsumera dessa. Det skulle dock bara vara ett absurt spel med siffror. ”Nu har jag 3000 filmer på min dator och du har bara 2000, därför är jag rikare än dig.” Det skulle snabbt gå inflation i värdet på de immateriella produkterna för att anpassa dessa till deras faktiska värde som inspelade tjänster samt relatera dessa på rimlig nivå till de fysiska, materiella värden som cirkulerar i den hårda, riktiga ekonomin.

Baumols dilemma

Lått oss nu sammanfatta läget. Inom den materiella produktionssektorn försätter tillväxten tillsvidare. Än så länge är marknaden på detta område ett plussummespel. Inom den materiella tjänstesektorn likaså. Men inom den immateriella tjänstesektorn är och har marknaden alltid varit ett nollsummespel. Hädanefter klumpas de två första sektorerna ihop; termerna ”den materiella sektorn” och ”den immateriella sektorn” kommer användas istället.

Låt oss nu simulera ett tänkt minisamhälle kallat Ankeborg. I Ankeborg bor Nisse som

äger en bilfabrik. Nisses Bil AB producerar 20 bilar per år vilket är precis tillräckligt för att förse alla Ankeborgsbor med en fungerande bil var. Nisse effektiviserade sin bilproduktion enligt löpandebandetprincipen vilket leder till en produktivitetökning på 100 %. Nisse producerar nu 40 bilar per år. Detta symboliserar ett vanligt samhälle där ekonomin rullar på och BNP växer. Efter dessa produktivitetökningar inom den materiell produktionssektorn finns tre teoretiska möjliga scenarior. (1) Folket blir konsumtionssugna och ökar sitt bilinnehav till i genomsnitt två bilar per person. (2) Nisse rationaliserar bort hälften av de anställda så endast 20 bilar produceras. Nisse kan då välja att ge sig själv en enorm löneökning, dubbla de anställdas lön eller halvera priset på bilarna och avstå från alla vinster; i praktiken väljer ofta ett företag en blandning av dessa tre möjligheter för att tjäna maximalt i konkurrens med andra. (3) Nisse kan korta arbetsdagen för de anställda så att alla får arbeta kvar med bibehållen lön.

Låt oss bedöma vilken strategi ett företag rimligtvis borde välja. Alternativ (1) kräver köpsugna konsumenter. Men människor vill bara ha mer till en viss gräns; varor har en avtagande marginalnytta. När man fått sin 7:e bil är denna bil inte längre lika meningsfull och nyttig som den första bilen var när man skaffade den. När ekonomin rullar på och produktionen blir allt effektivare kommer alternativ (1) för eller senare vara uteslutet; människor gillar visserligen nya produkter, men kommer aldrig kunna relatera till hur mycket nytt per dag som helst. De alternativ som återstår är (2) och (3). Eftersom Nisse i regel är en kapitalist ute efter att tjäna pengar kommer alternativ (3) te sig som synnerligen korkat. Varför ge personalen extra mycket ledigt när det går att tjäna mer pengar? I en normal tillväxtekonomi kommer företagen förr eller senare med största sannolikhet att välja alternativ (2). När människor rationaliseras bort minskar andelen anställda inom den materiella sektorn ständigt. I Sverige har vi haft en utveckling från i princip alla sysselsatta med materiellt jordbruk till ett samhälle där en överväldigande majoritet arbetar inom den immateriella sektorn. Den materiella sektorn har gått från att vara en ineffektiv fattigmansverksamhet till en miljardindustri där robotar och löpande band producerar förmögenheter åt sina ägare.

Men den immateriella sektorn har inte effektiviserats; för att reallöneökningen inom den immateriella sektorn ska hänga med reallöneökningen i den materiella måste den immateriella sektorn ta ut allt högre och högre priser utan att producera eller åstadkomma mer. Utan att själv bidra till det minsta till utvecklingen måste bagare Bengtsson kräva två cykelhjälm i utbyte mot sin goda handbakade limpa istället för en cykelhjälm om han vill få ta del av samhällets totala växande kaka. Cykelhjälmstillverkaren Sixten är dock väldigt nöjd med sina nya uppfinningar och vill tjäna mer. Han tänker inte sälja sina hjälmar mycket billigare bara

för att han kan producera snabbare. Sixten rationaliserar bort sina anställda, ger bara Bengtsson en hjälm i betalning som vanligt och tjänar det dubbla.

Några år efter de produktivetsförbättrande åtgärderna är Sixten oerhört mycket rikare än Bengtsson. Dessutom har Bengtsson fått ökad konkurrens av några avskedade hjälmarbetare som försöker slå sig fram på den övermättade brödmarknaden. Frisören Frasse, Bagare Bengtsson, Guiden Gudrun och andra stackare inom den immateriella sektorn kommer så småningom bli riktiga fattiglappar i jämförelse med Cykelhjälmstillverkarna Sixten & Co. Om inte arbetarna inom den immateriella sektorn köper aktier och andelar i den materiella sektorn kommer samhället till slut bestå av 1 % som äger all materiell produktion (dvs. en uppsättning robotar som producerar allting) och 99 % som ska konsumera detta och arbetar inom den immateriella sektorn. Detta lilla antal materiella producenter måste konsumera ofantligt många och dyra tjänster för att den immateriella sektorn ska få resurser att köpa allt som produceras.

Den immateriella sektorn består i Sverige till största delen av välfärdstjänster finansierade av skatter. Vårdpersonal, lärare och dagisfröknar kan inte öka produktiviteten. För att offentliganställdas reallöner ska hänga med i den materiella sektorns takt måste staten ta in mer skattepengar. Om skatten är procentuell ökar intäkterna när den materiella sektorns intäkter ökar. Så länge staten enbart består av en offentlig skattefinansierad sektor och en fast andel materiella producenter skulle inte de offentliganställdas reallöner halka efter; deras löner skulle ju definieras i procent av hur mycket producenterna tjänar.

Men tyvärr är inte verkligheten så enkelt konstruerad. Det finns nämligen en privat tjänstesektor. Bagare Bengtsson och Frisören Frasse måste ständigt förhandla upp sina priser, annars förlorar staten i skatteintäkter från deras relativt sett lägre reallöner och priser vid försäljning av tjänsteprodukter. Så länge privata tjänstesektorn är riktigt slipade förhandlare kommer skattesatsen inte behöva höjas. Men när ett restaurangbesök börjar bli orimligt dyrt i förhållande till t.ex. en ny bil kommer den privata tjänstesektorn inte kunna driva upp priserna ordentligt vilket leder till att staten får in mindre pengar på skatteintäkter från den privata tjänstesektorn och de offentliganställdas reallöner brukar då börjar halka efter som kompensation.

Den privata tjänstesektorns oförmåga att höja priserna i takt med att den materiella sektorn tjänar mer är dock ett minimalt problem i jämförelse med när företagen rationaliserar bort anställda inom den materiella sektorn; då måste dessa personer slukas upp av offentlig eller privat tjänstesektor. När staten ständigt får färre materiella producenter att beskatta och fler att betala ut löner till blir det svårt att få in tillräckligt med skatt och hålla uppe

reallönerna inom offentlig sektor.

Resultatet ser vi i dagens samhälle med ökade klyftor mellan ingenjörer och lärare, sjuksköterskor och kemister, cykelmekaniker och cykeltillverkare. Här har vi förklaringen till exempelvis lärarförbunden krav på 10 000 mer i månaden för att komma upp till samma löneförhållanden mellan sektorerna som för några årtionden sedan. Det är dyrare att äta ute nu än tidigare, men mycket billigare att köpa mat. I alla moderna välfärdsstater har vi sett hur tjänsteproduktion bara blivit dyrare och dyrare samtidigt som den immateriella sektorn relativt den materiella sektorn blivit fattigare och fattigare. Den som först beskrev detta dilemma var nationalekonomen William Baumol, därefter har dilemmat gått under beteckningen ”Baumols dilemma”, ”Baumols sjuka” eller ”tjänstedilemmat”.

Långsiktiga marknadskonsekvenser av produktivetsökningar

På en ideal marknad finns alltid konkurrenter som ser till att pressa priserna enligt principen om tillgång och efterfrågan. Marknaden kommer ballansera sig själv så att konsumenterna har råd att köpa de produkter som finns. Men ju färre företag som behövs för att producera det marknaden efterfrågar och ju mer avancerad teknik som krävs för denna produktion, desto svårare blir det att skapa ett konkurrerande bolag. På dagens globala marknad ser vi hur ägarna av materiell produktion blir allt färre och rikare. Stora företag köper upp små företag, tar patent på idéer och mutar innovatörer för att antingen använda idéerna själva eller också stoppa verksamhet som kan hota deras dominerande ställning. På en fri marknad där ett mycket litet fåtal är materiella producenter får dessa ett kraftigt maktövertag och bildar karteller och skapar monopol.

På en marknad där en enda rik kapitalist äger all materiell produktion skulle kapitalisten behöva låta det totala priset för allt han producerar under en dag vara lika med värdet av kapitalistens tjänstekonsumerande vakna tid under ett dygn för att uppnå en rimlig ballans på marknaden. Han skulle alltså behöva sälja allt, få en summa pengar och sedan konsumera så många tjänster han kunde under en dag; vid dagens slut skulle alla pengar återgått till den immateriella sektorn så att de kunde inleda nästa dag med att konsumera kapitalistens produkter.

Tyvärr har kapitalisten inga skäl att sätta sådana priser och byta 5 bilar mot exempelvis en liten pizza. I brist på konkurrens kan han höja priserna ordentligt och låta människor svälta och slava ihjäl sig för att få ta del av hans jättelika produktion. Han kanske låter maten ligga och ruttna istället för att sälja ut den till de extremt låga priser folket är kapabla att betala. Försöker någon odla mat själv kan han köpa upp marken och genom statens våldsmonopol

samt patent- och äganderegler fortsätta hålla massan i schack. Lösningen på detta är att främja småföretagande och lokal produktion samt försöka sätta käppar i hjulet för storföretag.

Hur löser vi problemen?

För att upprätthålla ballansen mellan reallönerna i nollsummespelets immateriella sektor och reallönerna i plussummespelets materiella sektor kan vi välja mellan pest och flera varianter av kolera. Somliga lösningar innebär passivitet, andra lösningar innebär aktivt ingripande.

Detta är samtliga kända handlingsalternativ som övervägts i debatten:

- (1) Skatterna höjs regelbundet i takt med att andelen anställda i den materiella sektorn minskar och i takt med att den privata tjänstesektorn misslyckas i prisförhandlingarna. Nackdel: när skatterna börjar närma sig orimligt höga nivåer kommer marknadsekonomi strypas och på sikt kollapsa.
- (2) Istället för att höja skatten gör vi regelbundna privatiseringar och personalnedskärningar i offentlig sektor så att skatteintäkterna räcker för att betala ut en fullgod lön till de som är kvar och erbjuda kvalitet på den lilla offentliga verksamhet som återstår. Nackdel: välfärdssystemen havererar, klyftorna ökar och en ny lågavlönad privat tjänstesektor av sparkade lärare och sjuksköterskor uppkommer som inte har råd att konsumera tillräckligt.
- (3) Vi genomför regelbundna arbetstidsförkortningar så att ingen arbetskraft behöver rationaliseras bort. Andelen arbetare i immateriella och materiella sektorer förblir då konstant och skatterna behöver därmed inte höjas för att olika sektorer ska hålla en jämn takt i reallöneökningarna. Nackdelar: Vi får med tiden ett allt torftigare tjänsteutbud med denna lösning. Den håller dessutom inte i längden när arbetsdagarna börjat bli extremt korta. Ytterligare ett problem är att en stor del av den materiella produktionen sker utomlands vilket gör att en sådan reform endast i Sverige inte får avsedd effekt.
- (4) Vi förstatligar produktionsmedlen och delar ut produktionens frukter jämnt över befolkningen. Nackdelar: motivationen att driva och skapa nya företag minskar och den fria marknadens mekanismer sätts ur spel.

- (5) Vi gör alla medborgare till aktieägare i alla materiella produktionsmedel så att avkastningen inte behöver omfördelas via någon byråkratisk stat och köpkraften hålls uppe. Nackdelar: det är orealistiskt att nå detta tillstånd utan att först konfiskera de rikas egendom och dela ut jämnt över befolkningen. Att utvidga aktiehandeln verkar inte heller vara någon bra grund för en stabil ekonomi, särskilt inte då vanligt folk ofta blir lurade och inte klarar av att sköta om och balansera en aktieportfölj.
- (6) Vi käkar upp alla produktivitetssökningar i form av ökad materiell konsumtion. Då behöver inte företagen rationalisera bort sina anställda utan folkets konsumtion ökar i takt med produktiviteten. En sund konkurrens kommer då kunna upprätthållas. Nackdelar: den privata immateriella sektorn kan fortfarande inte förbättra produktiviteten och får därför svårt att hålla uppe priserna. Den materiella tillväxten kommer dessutom inte kunna fortsätta för evigt, det vore en fullständig katastrof för miljön.
- (7) Tjänstesektorn jobbar längre, hårdare, snabbare och bättre. Vårdbiträden ersätts successivt med robotar, lärare med filmvisning och frisörer med hårklippningsmaskiner för att tjänstesektorn ska hålla tempot med den materiella produktionssektorn. Nackdelar: immateriella produktivitetssökningar är omöjliga. Att arbeta hårdare och bränna ut sig leder inte till någon egentlig tillväxt utan bara att en annan sorts tjänster konsumeras och produceras ("stressig hårklippning" genomförs istället för den gamla tjänsten "normal hårklippning", "robotvård" sker istället för "mänsklig vård" osv.).
- (8) Vi startar upp kollektivt ägda kooperativa företag som konkurrerar ut de privata företagen. Via bojkotter och stödköp kan vi uppmuntra lokalproducerat, stödja små företag och blockera stora monopol. På så vis kommer samhällets produktionsmedel spridas tillräckligt jämt över befolkningen för att det ska finnas en stabil skattebas och för att alla ska få ta del av produktionens frukter. Nackdelar: svårt, orealistiskt.

Med tanke på ovanstående strategiers uppenbara nackdelar vore det bästa att lyckas uppfinna ett helt nytt ekonomiskt system. Tyvärr har ingen hittills räknat ut eller framgångsrikt testat någon bättre grundorganisation för ett samhälle än marknadsekonomin så av en uppsjö dåliga alternativ är det bästa vi kan göra att förespråka en blandning av de minst katastrofala

alternativen. Låt oss skissa på hur vi på kort sikt skulle kunna kombinera de minst katastrofala av ovanstående alternativ på ett någorlunda hållbart sätt:

På kort sikt kan vi antagligen klara problemen genom att sänka arbetstiden. Då slipper vi arbetslös bortrationaliserad arbetskraft och slipper därmed höja skatten. Alla arbetslösa kan som motprestation för olika former av bidrag få arbeta med samhällsnyttiga projekt och kompenseras därmed för de minskade antalet arbetade timmar inom välfärden. Visserligen krävs inte mer personal i skolan när arbetsdagen blir kortare, men vården kommer kräva lika många arbetade timmar som tidigare. När arbetstiden minskas ytterligare kan vi befria människor från meningslösa jobb som mest går ut på reklam och hemservice (t.ex. telefonförsäljare och hembiträden). Dessa yrken är otroligt lågproduktiva för samhällsekonomin i stort; arbetskraften gör mycket större nytta om den anställs inom offentlig sektor och på så vis möjliggör kortare arbetstid i hela samhället.

Efter att alla arbetslösa samt människor med olönsamma och meningslösa jobb getts arbetsuppgifter som är meningsfulla för samhället och bidrar till ekonomins utveckling, blir det dock svårt att gå vidare och sänka arbetstiden utan att tvingas höja skatten. Sänks arbetstiden alltför mycket kommer den privata tjänstesektorn totalt sett producera betydligt mindre och sälja mindre till den materiella sektorn vilket gör att staten blir av med skatteintäkter från den privata tjänstesektorn. När staten inte kan tjäna lika mycket på att den materiella produktionssektorn handlar av den privata tjänstesektorn måste staten ta dessa pengar direkt av den materiella produktionssektorn genom höjda skatter.

När vi kommit till det läge att arbetsuppgifterna inom den materiella produktionen inte längre kan delas genom kortare arbetsdagar (Vi kanske redan är där snart?) kommer förhållandet mellan antalet anställda i materiell produktion och immateriell produktion bli allt skevare. När färre producerar allt mer måste de beskattas allt hårdare för att staten ska kunna hålla sina anställdas löner uppe.

Vi tvingas alltså förr eller senare övergå från arbetstidsförkortningar till ett botemedel med betydligt värre biverkningar: skattehöjningar. När skatten höjts för många år i rad kan inte löneutvecklingen fortsätta i den offentliga sektorn utan att marknaden stryps helt av skattetrycket. Då är vi tillbaka där vi började igen, enda skillnaden är att utgångsläget nu är ännu värre än tidigare.

Så vad kan vi göra på lång sikt? Detta är en oerhört svår fråga, här nöjer jag mig med att konstatera problemet. Vi kanske borde börja handla mer av småföretag och kooperativa företag, söka anställningar inom Kooperationer samt försöka starta upp egna företag? Om bortrationaliseringarna i den materiella produktionssektorn kompenseras av att en allt större

del av produktionen ägs av människor som arbetar i den immateriella sektorn, samt om centraliseringen bryts genom att många människor blir delägare i de stora företagen (alternativt produktionen fördelas på många små företag) då kan tillväxten, istället för att leda till finansieringsproblem i den offentliga sektorn, leda till bibehållen kvalitet i välfärden och jämn reallöneutveckling för alla.

En lockande men förhastad lösning kan vara att ersätta skattesystemet med några månaders samhällstjänst per år då alla måste arbeta inom offentlig sektor. Dygnets 24 timmar och årets 365 dagar är ett nollsummespel. Tvingar vi alla medborgare att arbeta exempelvis 3 månader per person och år kan vi garanterat alltid finansiera välfärden oavsett konjunkturläge, samhällsklyftor, reallöner och ekonomiska teorier. Problemet är dock att samhällstjänst är ett väldigt ineffektivt sätt att utnyttja människors spetskompetenser. Vem som helst kan inte bli kirurg tre månader per år. Detta gör att även detta förslag antagligen måste kastas på sophögen.

Sammanfattande slutsatser:

Avslutningsvis, kommer ekonomin vara ett nollsummespel i framtiden, eller kommer den historiska utveckling där marknaden varit ett plussummespel hålla i sig? Svaret på frågan är som vi sett mycket tydligt och delas av i princip alla nationalekonomer:

- Den immateriella sektorn är ett nollsummespel.
- Den materiella sektorn har varit, är och kommer fortsätta vara ett materiellt plussummespel antingen tills resurserna tar slut eller också tills Baumols dilemma förorsakat så stora klyftor mellan den immateriella och materiella sektorn att ekonomin brakar ihop.
- Materiell tillväxt genererar bara välstånd (psykiskt och fysiskt välbefinnande) om det som produceras fördelas på ett sådant sätt att det kommer alla till del och antalet produkter som ägs per individ inte närmat sig de olika produktkategoriernas avtagande marginalnytta.

Svaret på frågan vad vi bör göra är däremot otroligt komplicerad och farlig att ge några detaljerade paketsvar på. Det enda som kan göras i denna motion är att peka ut några grundläggande riktningar: givet att vi inte vill underminera förutsättningarna för liv på jorden bör vi på kort sikt försöka utnyttja tillväxten som motor för att genomföra stora gröna

investeringar och ställa om samhällsekonomin. Vi bör även genomföra en rad åtgärder för att skjuta Baumols dilemma och tillväxtens dilemma på framtiden. På lång sikt måste vi dock ta tag i dessa frågor på allvar och ställa om samhällsekonomin till en räntefri ekonomi utan stadsskuld, aktiehandel och tillväxt.

Det pågår en mängd forskningsprojekt runt om i världen där förutsättningarna utreds för ett välfärdssamhälle som bygger på ekonomisk nolltillväxt. Chefekonomen Tim Jackson vid Storbritanniens kommission för hållbar utveckling menar optimistiskt i sin bok ”Välfärd utan tillväxt” att vi genom att laborera med nuvarande ekonomiska parametrar kan styra in samhället mot nolltillväxt samtidigt som vi försätter med forskning och teknisk utveckling. Istället för att exempelvis få två nya telefoner nästa år och tre året efter så kan en hållbara ekonomi erbjuda ett kontinuerligt byte av telefoner där en gammal modell fasas ut i takt med att en ny introduceras.

Den som vill utforma en hållbar ekonomisk politik måste helhjärtat sätta sig in i tillväxtens och Baumols dilemma, fundera över hur framtidens hållbara samhälle kan skapas och med hjälp av forskning och näringsliv börja producera kreativa förslag på hur framtidens utmaningar ska hanteras. Här är några rekommendationer och frågeställningar till den som vill utforma en hållbar ekonomisk politik i Sverige:

- Ta fram en långsiktig handlingsplan för hur Sverige ska hantera Baumols dilemma och tillväxtens dilemman.
- Hur kan vi med så små och effektiva ingrepp som möjligt ställa om till ett ekonomiskt, miljömässigt och socialt hållbart samhälle? Kan Sverige inspireras av Storbritanniens ”Sustainable Development Commission (SDC)”?
- Hur ska Sverige gå tillväga för att hålla uppe lönerna i offentlig sektor? Lönerna borde rimligen stå i någon sorts proportion BNP för att inte halka efter? Hur kombinerar vi detta med den svenska modellen där arbetsmarknadens parter genom förhandling avgör löner, arbetsförhållanden och kollektivavtal? Vad göra när fackföreningarna inte lyckas förhandla upp lönenivån tillräckligt så att stora grupper arbetstagar halkar efter i reallöneutvecklingen?
- I en framtida jämviktsekonomi där vi för eller senare kommer börja närma oss nolltillväxt kan inte investeringar längre villkoras till projekt som ger ökad avkastning. Räntebaserade låneformer måste ersättas med andra låneformer. För att statens finanser ska hålla när vi i framtiden går mot allt lägre tillväxt måste Sverige betala tillbaka sin stadsskuld så snart som möjligt. Nya investeringar måste börja bygga på sparade pengar, skatteintäkter eller ett JAK-liknande system med eftersparande istället för bygga på räntelån.

- En idé för att främja småföretag, motverka stora monopol samt få in pengar till staten kan på kort och medellång sikt vara ett nystartsbidrag i form av aktieliknande papper som ger staten avkastning när det nystartade företaget växer och går med vinst.
- Hur ska vi reformera arbetsmarknaden så att de sysslösa får meningsfulla arbetsuppgifter inom ramen för deras förutsättningar och förmågor? Att vara passiv och hoppas att marknaden skapar jobben automatiskt håller inte, det finns mängder av meningsfulla saker vi kan göra i samhället med all sysslös arbetskraft!
- Hur kan vi förmå människor att lämna slit- och släng kulturen och börja konsumera mer miljövänliga aktiviteter och tjänster? Hur kan vi utvidga och utveckla samhällets miljövänliga och livskvalitetsbefrämjande verksamhetsområden som exempelvis kultur, utbildning och forskning?
- Sverige måste genomföra århundradets investering i miljövänlig teknik, infrastruktur, kollektivtrafik och grön energi! Denna investering kommer skapa mängder av jobb och tillfälligt hålla uppe tillväxtnivån. När tillräckligt mycket grön teknik implementerats kan vi minska konsumtionen av energi och materiella resurser och tillslut landa på en stabil jämviktsnivå; detta förhoppningsvis utan att göra avkall på vår materiella standard. Ett miljövänligt samhälle kommer ställa helt nya krav på vårt ekonomiska system; för att bygga ett jämviktssamhälle där vi inte tar mer resurser än vi och naturen skapar måste tillväxtekonomin successivt fasas ut och övergå till ett stabilt läge av nolltillväxt.
- Hur förhåller vi oss till globaliseringen och Sveriges exportberoende? Är det möjligt att hålla tempot och fortsätta konkurrera på den globala marknaden inom ramen för en framtida ekonomi byggd på nolltillväxt? Kräver en jämviktsekonomi att vi startar upp mer inhemsk produktion och gör oss av med exportberoendet, eller kan vi genom att exportera immateriella produkter som forskning, idéer och innovationer kombinera miljömässig hållbarhet och en stark exportmarknad?